

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ВІДНОСИН РОСІЇ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Головна мета даної статті – пояснити причину спірних питань, які виникають в енергетичних відносинах між Європейським Союзом і Росією, та їх характер. Дана стаття базується на припущенні, що основні аспекти, які негативно впливають на взаємовідносини та обмежують співпрацю в енергетичній сфері, можуть бути визначені як (1) відмінності в ступені взаємозалежності в енергетичних відносинах між ЄС і Росією, (2) різні інтереси і цілі ЄС та енергетичної політики Росії, і (3) розбіжність у підходах Євросоюзу і Росії до їх взаємовідносин в енергетичній сфері.

Ключові слова: енергетична безпека, енергетична політика, Європейський Союз, взаємозалежність, Російська Федерація

Главная цель этой статьи – объяснить причину спорных вопросов, которые появляются в энергетических отношениях между Европейским Союзом и Россией, и их характер. Данная статья основывается на предположении, что основные аспекты, которые негативно влияют на взаимоотношения в энергетической сфере, могут быть определены как: (1) различия в степени взаимозависимости в энергетических отношениях между ЕС и Россией, (2) разные интересы и цели ЕС и энергетической политики России, и (3) расхождения в подходах Евросоюза и России к их взаимоотношениям в энергетической сфере.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, энергетическая политика, Европейский Союз, взаимозависимость, Российская Федерация.

Energy has become an increasingly important policy issue and one of the most debated topics in the current relations between the European Union and the Russian Federation. The aim of this paper is to explain why controversial issues in the energy relations between the European Union and the Russian Federation occur and what their character is. This paper is based on the assumption that the main aspects that negatively influence the mutual energy relations and limit the energy cooperation can be defined as (1) the differences in the degree of interdependence in the energy relations between the EU and Russia, (2) the different interests and goals of the EU and the Russian energy policy, and (3) the divergent approaches of the EU and Russia towards their mutual energy relationship.

Conflicting visions of interests in their energy diplomacy seem to render EU-Russia energy relations inherently asymmetric, it will be argued that their uneasy relationship is held together by an interdependency which is acknowledged by both parties and likely to persist for some time to come. This paper explains how interdependence forms the underlying principle of this relationship and creates both sensitivity and vulnerability for the interdependent parties, thus carrying the parts of both conflict and cooperation. Both sides would be negatively affected by the other side's noncooperation within the current policy framework and the prevailing mistrust and recurring tensions can be explained by this sensitivity. However, even if both sides' policies were adjusted, vulnerability interdependence would still prevent them from seriously reducing their energy cooperation.

Taking into the consideration all political processes around the energy relations between Russia and European Union, it would be necessary then to see how EU and Russian energy diplomacy can converge and how their strategic energy partnership can be cemented.

Key words: energy policy, energy security, European Union, interdependence, Russian Federation.

На сьогодні енергетична безпека є одним із найбільш важливих і суперечливих факторів у відносинах між Російською Федерацією та Європейським Союзом. З однієї сторони, енергетика стала ключовим фактором інтенсифікації формальних і неформальних відносин між ЄС і Росією. Наприкінці 60-х років ХХІ ст. Радянський Союз розпочав постачання

вуглеводнів до країн Західної Європи на основі довготермінових контрактів. З іншої сторони, проблема стійкого і надійного постачання нафти і газу, спричинила напруженість у відносинах між Європейським Союзом та Російською Федерацією, і в довготривалій перспективі може призвести до погіршення відносин між ними.

Енергетичні політика виключно в площині відносин Росії і Європейського Союзу привертає увагу переважно російських і європейських дослідників, але, на жаль залишилася поза увагою вітчизняних фахівців.

Варто відмітити праці російських науковців І. Пашковської [7; 8], О. Онуфрієвої [5; 6] і О. Телегіної [9], присвячені проблемі енергетичної взаємозалежності Росії і Європейського Союзу. Звертають на себе увагу праці європейських дослідників К. Баріш [10] та А. Голдтоу [11], які висвітлюють проблемні аспекти енергетичних взаємин ЄС і Росії. Незважаючи на достатній науковий доробок, сучасні активні політичні процеси навколо енергетичних відносин Росії і Євросоюзу підкреслюють актуальність даного дослідження.

Метою даної статті є висвітлення основних аспектів двосторонніх відносин Російської Федерації та Європейського Союзу в енергетичній сфері, а також виявлення та обґрунтування ключових проблем енергетичних відносин двох акторів на сучасному етапі.

Взаємозалежність Росії і ЄС в енергетичній сфері. Концепція взаємозалежності стверджує, що енергетичні зв'язки між країнами розташованими в безпосередній географічній близькості, посилюють ступінь взаємозалежності між ними. Для визначення залежності постачальника від експорту нафти і природного газу, необхідно оцінити такі показники як: частка доходів від експорту (нафта і газ) у ВВП, частка доходів від експорту енергетичної сировини до державного бюджету, а також частка експортної виручки від продажу нафти і газу в експорті країни. З іншого боку, відносна сила енергетичної взаємозалежності може бути виміряна такими факторами як енергетичний торговий баланс, рівень (внутрішній) енергетичних ресурсів, можливість диверсифікації шляхів постачань та загальна специфіка споживання енергії в країні.

Енергетична взаємозалежність між Росією та ЄС може бути визначена як асиметрична, оскільки Росія більш залежна від європейського газового ринку, ніж Європейський Союз від російських енергоресурсів. Вразливість ЄС перед газовими маніпуляціями Росії є мінімальною, оскільки Євросоюз здатен замінити російський газ нетрадиційними джерелами енергії (атомна енергетика, відновлювані джерела енергії, СПГ) або іншими партнерами-постачальниками (Норвегія, Північна Африка, Лівія, Саудівська Аравія). На противагу цьому, вразливість Росії в енергетичних відносинах із ЄС є більше вираженою, оскільки у Росії немає реальних альтернатив диверсифікації ринку збуту енергоресурсів у короткостроковій і середньостроковій перспективі [3].

Енергетична політика Росії відносно Євросоюзу. З 2003 року в російській енергетичній політиці парадоксально поєднуються дві протилежні тенденції: розвиток конкурентного ринку і посилення державного впливу в галузі. З одного боку, і енергетична політика, і енергетична безпека є завданнями стратегічної важливості. Росія використовує енергетичну політику як інструмент для досягнення рівності із іншими найважливішими суб'єктами міжнародних відносин. У той же час, Росія використовує свої енергетичні

ресурси як засіб захисту свого суверенітету і просування свого впливу особливо в країнах, які прийнято вважати сферою впливу Російської Федерації. З іншого боку, основною економічною метою енергетичної політики Росії є зміцнення її присутності на прибутковому енергетичному ринку ЄС. Одним із головних інструментів енергетичної стратегії Росії є газовий монополіст ВАТ Газпром, який експортує газ переважно до Європи і країн СНД. Газпром отримує більше 60% своїх доходів від продажів на європейські ринки і відраховує 20% від своїх доходів до російського бюджету. В той же час, доходи Газпрому складають 10% ВВП Російської Федерації [6, с. 11]. Експортні ринки держав-членів ЄС є основним джерелом доходів для Росії, тому Москва прагне розширити поле діяльності Газпрому на європейських ринках.

Росія має намір досягти цієї мети, використовуючи декілька способів. Першим інструментом є підписання довгострокових контрактів. З цими угодами Газпром шукає доступ до кінцевого споживача, і ці довготермінові контракти підвищують довіру до компанії, що в перспективі виливається у залучення інвестицій в енергетичні проекти Росії. Стратегія Газпрому зіштовхується із проблемами стабільного видобутку ресурсів та експорту без мільярдних додаткових інвестицій. Довгострокові контракти як правило підписуються терміном на 25 років для того, щоб оптимізувати витрати на експорт газу до ЄС [10].

Другим інструментом є створення спільних венчурних проектів. Газпром пропонує співпрацю найбільшим енергетичним компаніям ЄС у вигляді частки в стратегічному проекті Росії, за умови, що останні увійдуть у спільне підприємство із Газпромом. Таким чином, Газпром прагне отримати доступ до нових технологій, які необхідні для довгострокового розвитку гірничих робіт на великих глибинах, прибережних ділянках та скраплення газу [11]. Інша мета Газпрому – це співпраця із західними енергетичними компаніями в рамках спільного підприємства з метою відкриття європейських енергетичних ринків і подальшого розширення присутності на них. У той же час, Газпром веде активну діяльність на європейських ринках шляхом скуповування акцій європейських компаній через свої дочірні компанії, а іноді і використовує західні компанії, які безпосередньо або опосередковано пов'язані із Газпромом [9, с. 38].

Третій інструмент у європейській політиці Газпрому можна простежити в будівництві двох нових трубопроводів, які будуть постачати російській газ на європейські ринки в обхід традиційних транзитних країн. З листопада 2011 року, трубопровід NordStream постачає газ по дну Балтійського моря на німецький ринок, а в перспективі цим трубопроводом планується прокачувати газ на британський та шведський ринки. Початкова пропускна спроможність NordStream становить 27,5 млрд куб. метрів/рік. Другим альтернативним газопроводом для Росії є SouthStream, який будується на даний момент. SouthStream буде транспортувати російський газ по дну Чорного моря до ряду країн ЄС, а саме: Греції, Болгарії, Румунії, Італії, Австрії, Словенії. Пропускна спроможність SouthStream в перспективі повинна

складати 63 млрд куб. метрів газу на рік [7, с. 63]. Газпром планує запустити даний проект у 2015 році. Успішна реалізація проектів газопроводів, однак, може серйозно збільшити залежність Європи від російського газу і таким чином поставити під загрозу всю енергетичну безпеку Європейського Союзу.

Основною політичною і економічною метою Росії є збереження позиції російських енергетичних компаній безпосередньо на ринку Євросоюзу шляхом участі Газпрому в спільних із країнами ЄС трубопровідних мережах і проєктах. На сьогодні Росія намагається зберегти контроль над експлуатацією енергетичних ресурсів на своїй території та досягти монополії в транзиті нафти і газу через енергетичну інфраструктуру країн пострадянського простору. Шляхом отримання доступу до розподільчих мереж і транзитних газопроводів, Росія намагається досягти прямого контролю над енергетичними ринками.

Енергетична політика ЄС відносно Росії.

Намагання забезпечити енергетичну безпеку і знизити залежність від імпорту енергоресурсів лежить у самій основі енергетичної політики ЄС, яку можна умовно поділити на внутрішній і зовнішній виміри. Однією з основних цілей внутрішнього виміру енергетичної політики Євросоюзу є створення повністю лібералізованого внутрішнього ринку електроенергії та газу. Уряди країн-членів ЄС не тільки грають важливу регулюючу роль у внутрішньому енергетичному ринку, а й забезпечують підтримку національним компаніям по всьому світу.

Найважливішою метою зовнішнього виміру енергетичної політики ЄС є підтримка своєї енергетичної безпеки за рахунок диверсифікації поставок природного газу. Євросоюз планує створити ряд нових газопроводів в рамках так званого «четвертого» або «південного» енергетичного коридору. Ці трубопроводи покликані постачати в ЄС блакитне паливо з Близького Сходу, Кавказу та Центральної Азії. Ряд проектів, які включені в цей енергетичний коридор: Транс-Адріатичний газопровід (TAP); трубопровід, що з'єднує Туреччину, Грецію та Італію (ITGI); трубопровід, що з'єднує Азербайджан, Грузію і Румунію (AGRI), Транс-Каспійський газопровід і нещодавно представлений проєкт – Південно-Східноєвропейський трубопровід (SEEP) [7, с. 64].

Тим не менш, флагманським проєктом «південного» коридору як і раніше залишається газопровід Nabucco, який покликаний постачати близько 31 млрд куб метрів газу/рік до країн Центральної Європи. На сьогодні реалізація даного трубопроводу дуже часто ставиться під сумнів, і експерти вважають, що вкорочена версія Nabucco, так званий газопровід «Nabucco-West» (який транспортуватиме газ від кордону між Туреччиною і Болгарією до міста Баумгартен, що в Австрії) має більші шанси бути реалізованим [8, с. 73]. На сьогодні найбільш перспективним проєктом є трубопровід TANAP (Транс-Анатолійський газопровід). Цей трубопровід буде починатися на кордоні Грузії і Туреччини і транспортувати блакитне паливо до кордону між Туреччиною і Болгарією, а звідки «вкороченим» Nabucco постачатиме газ до Центральної Європи [1].

Крім того, наявність запасів газу в Північній Африці і на Близькому Сході, спонукає ЄС до

політики диверсифікації шляхів постачань. Після будівництва трубопроводу Galsi (8 млрд куб. метрів/рік), який зв'яже Алжир і Італію через Сардинію, завершення якого очікується в 2014 році, відкриття трубопроводу Medgaz (8 млрд куб. метрів/рік) і можливого розширення газопроводу GreenStream, загальна потужність Середземноморського коридору збільшиться із сьогоднішніх 67,5 млрд куб. метрів/рік до 100,5 млрд куб. метрів/рік [9, с. 38].

Зусилля Європейського Союзу напрямку диверсифікації шляхів постачань енергоресурсів може загрожувати Росії як найбільшому експортеру нафти та природного газу до ЄС. У разі успішної реалізації зазначених проєктів ЄС, вразливість Росії буде підвищена у зв'язку з частковим відновленням геополітичного впливу Європи в життєво важливих областях зовнішньої політики. В той же час Росія може суттєво постраждати від втрати доходів, що випливають із транзиту нафти і газу на європейський ринок.

Відмінність підходів до енергетичних відносин.

Різні цілі енергетичної політики та асиметрична взаємозалежність деструктивно впливає на енергетичне співробітництво між Євросоюзом та Росією. У той же час, їх різні стратегічні підходи і різне бачення важливих питань співробітництва являють собою інституціональні проблеми енергетичних відносин.

З точки зору ЄС, енергетична політика Російської Федерації сприймається як суміш страху і згоди. Більше того, позиції окремих держав-членів ЄС дуже різняться, що грає на руку Москві, оскільки ЄС не в змозі досягти спільної позиції в реалізації енергетичної політики. Деякі країни-члени ЄС висловили стурбованість тим, що Європейський Союз може опинитися під домінуванням Росії [4, с. 19]. На думку ЄС, Росія використовує свої енергетичні ресурси в якості політичного інструменту (ця точка зору стала поширеною в основному за рахунок енергетичних криз 2006, 2007 і 2009 років). Крім того, на партнерство Євросоюзу і Росії негативно впливає певний рівень взаємної недовіри спричинений диверсифікацією планів і проєктів обох сторін, спрямованих на задоволення виключно своїх інтересів. У цьому випадку, диверсифікація може підірвати відносини Росії і ЄС, оскільки це послабить їх взаємозалежність.

Росія віддає перевагу веденню справ у такій ситуації, де інші залежать від неї, а Росія залишається вільною від будь-яких залежностей. Москва сприймає енергетичну політику як антагоністичну гру, де приймають участь два гравці, але їх виграти є протилежними. У контексті енергетичних взаємин, Росія відкидає Договір до Енергетичної Хартії (ДЕХ) і Протокол до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності та деякі аспекти охорони навколишнього середовища [5, с. 47]. Метою ДЕХ є забезпечення країн безпечним і стабільним доступом до природних ресурсів, залучення інвестицій, захист інтересів країн, і забезпечення надійного транспортування енергоресурсів до споживачів. Для країн, що імпортують енергоресурси, ДЕХ забезпечує захист їх інвестицій і регулює механізми безпеки доставки вуглеводнів [2]. Росія ніколи не ратифікувала Договір до Енергетичної Хартії і Транзитний Протокол з ряду причин: перш за все, ратифікація підірве позиції

Газпрому на європейському ринку, змушуючи Росію відкрити свою мережу для дешевого газу із Центральної Азії, а по-друге, ратифікація поставить під загрозу систему довготермінових контрактів на постачання газу до Європи, що є надважливим для Росії.

На енергетичні відносини між Росією і ЄС впливає також конфлікт цінностей, тобто ідея ліберальних ринків Європи іде в розріз із монополією Газпрому, яка фокусується на політичному контролі, а не на принципах взаємної вигоди і процвітання. Майже відразу після газової кризи в січні 2009 року, керівництво Газпрому і прем'єр-міністр Путін почали говорити про створення нової структури транзиту, яка повинна замінити ДЕХ. В контексті вищезазначеного «конфлікту цінностей», експерти говорять про зростаючу асиметрію у владних відносинах обох сторін (подальша лібералізація європейських ринків у порівнянні із збільшенням монополізації енергетичних ресурсів Росії) [7, с. 65; 10].

Експерти бачать майбутнє енергетичних відносин між Росією і Європою за трьома основними сценаріями: (1) більш широке співробітництво із залученням нових механізмів, спеціально розроблених під реалії російського енергетичного націоналізму; (2) співпраця із низьким рівнем довіри без реального протистояння; (3) масштабне протистояння між акторами на фоні енергетичних взаємин. Відносини між Росією і ЄС швидше за все рухатимуться відповідно до першого або другого сценарію [5, с. 48; 10].

Висновки. Енергетичні відносини Росії і Європейського Союзу є результатом складної взаємодії сил геополітичного, економічного та енергетичного характеру. З одного боку, енергетика сприяє зміцненню партнерських відносин Росії і ЄС. З іншого боку, енергетична політика двох держав вносить деструктив у взаємини двох акторів.

Основними факторами, які негативно впливають на енергетичні відносини і обмежують енергетичну взаємодію, є наступні:

Насамперед, як ЄС і Росія залежать один від одного в енергетичних питаннях. Ситуація може бути

описана як асиметрична взаємозалежність між ЄС і Росією. Концепція взаємозалежності може бути використана як основа для енергетичних відносин Росії і ЄС, і звідси випливають наступні висновки: (1) і Росія, і Євросоюз дуже чутливі до перебоїв у своїй енергетичній торгівлі; (2) країни «нової» Європи надто залежні від російської нафти та газу, що робить ці держави уразливими перед політичним шантажем Росії.

По-друге, різні інтереси і цілі енергетичної політики ЄС і Росії, як правило, створюють негативний вплив на енергетичну безпеку обох акторів. Загрозами енергетичній безпеці Євросоюзу є недостатні інвестиції на розвідку власних енергетичних запасів, зростання рівня споживання енергетики, диверсифікація російського енергетичного експорту, можливість порушення постачань енергоносіїв до Європейського Союзу. Енергетична безпека Росії, в свою чергу, перебуває під загрозою намірів ЄС забезпечити ефективне функціонування внутрішнього ринку і побудувати нові проекти газопроводів.

По-третє, у ЄС і Росії існують різні підходи до спільних енергетичних відносин. Євросоюз позиціонує себе як принципового адепта своїх цінностей, поширюючи цю «ринкову етику» по всьому світу. Цей «ціннісний» підхід ефективно приховує той факт, що ЄС насправді намагається змінити існуючий міжнародний режим в енергетичній сфері. Росія як експортер, виступає проти поточного режиму міжнародної торгівлі енергоресурсами, який створює більше конкуренції серед споживачів, які намагаються знайти альтернативні джерела і нових постачальників.

Вирішення проблеми енергетичної безпеки не може бути знайдене в жодній із егоїстичних доктрин енергетичної політики. Однак, певний оптимізм з приводу майбутнього енергетичного співробітництва Росії і ЄС можна вивести з того, що сторонам вдалося узгодити базові принципи майбутнього енергетичного режиму, що призвело до підписання «Дорожньої карти енергетичної співпраці між ЄС і Росією до 2050 року».

ЛІТЕРАТУРА

1. К. де Гюхт Энергетическая безопасность и будущее российско-европейских отношений / Карл де Гюхт [Электронный ресурс] // ЕС-Россия: партнерство и успех. – Режим доступа : http://ru.ruseu.com/article/details_357.html.
2. Договор к Энергетической Хартии – Брюссель, 2004 [Электронный ресурс] // Официальный сайт Энергетической Хартии. – Режим доступа : http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/RU.pdf.
3. Энергетическая стратегия России на период до 2020 года – Москва, 2003 [Электронный ресурс] // Институт энергетической стратегии. – Режим доступа : http://www.energystrategy.ru/projects/ES-28_08_2003.pdf.
4. Корсунский С. Европейська енергетична політика / Сергій Корсунський // Політика і час. – 2007. - № 2. – С. 16–20.
5. Онуфриева О. О некоторых проблемах российско-европейского сотрудничества в энергетической сфере / Ольга Онуфриева // Проблемы современной экономики. – 2011. – № 1. – С. 45–48.
6. Онуфриева О. Инвестиционная сторона международных газовых проектов / Ольга Онуфриева // Евразийский международный научно-аналитический журнал. – 2012. – № 39. – С. 11–16
7. Пашковская И. Внешняя энергетическая политика Европейского союза / Ирина Пашковская // Международная экономика и международные отношения. – 2009. – № 1. – С. 61–70.
8. Пашковская И. Газопровод «Набукко» проект создания / Ирина Пашковская // Международная экономика и международные отношения. – 2010. – № 4. – С. 71–81
9. Телегина Е. Глобализация рынков газа – новые вызовы / Елена Телегина // Международная экономика и международные отношения. – 2012. – № 4. – С. 36–39.
10. Barysch K. Russia, Realism and EU unity. Centre for European Reform/ Katinka Barysch [Electronic resource] // Centre for European Reform. – 2007. – February 20. – Mode of access : <http://www.cer.org.uk/publications/archive/policy-brief/2007/russia-realism-and-eu-unity>.
11. Goldthau A. Russia's energy weapon is a fiction / Andreas Goldthau [Electronic resource] // Europe's World. – 2011. – June 9. – Mode of access : <http://www.europeworld.org/NewEnglish/Home/Article/tabid/191/ArticleType/articleview/ArticleID/20904/Default.aspx>.

Рецензенти: Багмет О. М., д.і.н, професор;
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор.

© Черната Д. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 22.04.2013 р.

ЧЕРНАТА Дмитро Васильович – аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: взаємовідносини країн світу в енергетичній сфері, зовнішня політика Європейського Союзу.